Milan Radošević, *Geneza antifašizma u Istri: Fašističko nasilje spram radničkog i hrvatskog nacionalnog pokreta na Puljštini 1920.*, Zagreb: Srednja Europa, 2022., 165 str.

Knjiga *Geneza antifašizma u Istri: Fašističko nasilje spram radničkog i hrvatskog nacionalnog pokreta na Puljštini 1920.*, tiskana u izdanju Srednje Europe 2022. godine, najnovija je knjiga pulskoga povjesničara Milana Radoševića. Koristeći se brojnim dosad nepoznatim i neiskorištenim arhivskim izvorima, autor je u četirima poglavljima obradio četiri krucijalna događaja koja su se odvila u Puli tijekom 1920. i koja su uvelike utjecala na formiranje antifašističkoga pokreta u Istri.

Nakon predgovora (str. 5 – 7) autor se u uvodnim razmatranjima osvrće na dosadašnja istraživanja fenomena fašizma i antifašizma u Istri te na samu metodologiju korištenu prilikom istraživanja za potrebe ove knjige. Kao primarni su izvori navedeni fond Civilnoga komesarijata u Puli (Državni arhiv u Pazinu) i fond Generalnoga civilnog komesarijata u Trstu (Državni arhiv u Trstu), a među dosad nepoznatim i neiskorištenim izvorima ističu se fond Ureda za nove provincije u Rimu, fond Vojnoga ratnog suda u Trstu (Državni arhiv u Padovi), fond Kraljevske hrvatsko-slavonsko-dalmatinske zemaljske vlade, Povjereništva za unutarnje poslove, Odsjeka za Istru (Hrvatski državni arhiv), fond Registra bolesnika (Opća bolnica Pula) te transkripti sjednica talijanskoga parlamenta.

U prvom se poglavlju, »*Vodnjanska bitka* 16. I. 1920. i fašizam u Istri: početak«, autor bavi tzv. »Vodnjanskom bitkom«, sukobom između talijanske vojske i karabinjera te članova socijalistički orijentiranoga Kluba za socijalne nauke, koji se dogodio u Vodnjanu 16. siječnja 1920. Sukobu je prethodilo zaustavljanje automobila u kojem su se nalazili pazinski civilni komesar i zapovjednik karabinjerske satnije od strane dvadesetak naoružanih civila na putu iz Pule prema Pazinu 15. siječnja 1920. Idućega je dana, pod sumnjom da je u Klubu društvenih studija u Vodnjanu skriveno oružje i streljivo, uslijedio pretres Kluba koji je rezultirao oružanim sukobom, nekolicinom ranjenih i jednom smrću. Prva su službena izvješća krivnju za sukob pripisivala članovima Kluba koji su, navodno, bacili ručnu bombu na karabinjere i vojsku te je ubrzo uslijedilo suđenje uhićenim radnicima. Autor ističe kako je sam sudski proces bio iznimno tendenciozan te se radnicima osim odgovornosti za sam sukob pokušala nametnuti i odgovornost za smrt člana Kluba Pietra Benussija, koji je prema službenim izvješćima preminuo od ručne bombe koju su bacili sami radnici. Služeći se sačuvanim transkriptima sa suđenja i novinskim člancima, autor je izradio detaljnu rekonstrukciju i analizu sukoba kojom je definitivno isključena mogućnost da je Pietro Benussi poginuo od ručne bombe te je dokazano da je uzrok njegove smrti metak koji su ispalili karabinjeri ili vojnici. U svezi sa smrću radnika Domenica Damianija i Pasqualea Delcara autor također navodi proturječnosti u izvješćima i pokušaje zataškavanja pravoga uzroka njihove smrti od strane vlasti te navodi kako su gotovo sigurno preminuli od posljedica premlaćivanja nakon uhićenja po završetku sukoba u Vodnjanu.

Drugo se poglavlje, »Krvavi Prvi maj 1920.«, bavi događajima tijekom proslave Prvoga svibnja 1920. u Puli. Toga su se dana, uz prethodno odobrenje vlasti, prosvjednici

iz Radničke komore uputili prema Forumu, no zaustavljeni su na Trgu Portarati gdje se nalazilo petnaest karabinjera, pedesetak vojnika i vojno oklopno vozilo. Uslijedilo je komešanje, ispaljena su dva metka u zrak te su karabinjeri počeli pucati po civilima nakon što su nepoznate osobe s krova bacile crjepove na vojsku. Pucnjava je rezultirala bježanjem prosvjednika s Trga Portarate te je u neredima ranjeno otprilike 30 do 40 osoba. Analizirajući izvješća i svjedočanstva sudionika i rekonstruirajući prvosvibanjske događaje, autor argumentira da, iako se ne može sa sigurnošću reći da su crjepove s krovova bacali upravo fašisti ili, suprotno tome, da se socijalisti sigurno nisu nalazili na krovu, najvjerojatnije objašnjenje leži u tome da su provokaciju izveli protivnici socijalista. Kao argumenti za tu tvrdnju navode se ograničene manevarske sposobnosti pulskoga socijalističkog pokreta, ignoriranje od strane civilnoga komesara Oriole u slučaju Carla Giotte, koji je uočen kako s krova silazi uprljan krvlju i paučinom, te izravno sudjelovanje dvojice odlikovanih vojnih veterana i članova pulskoga fašističkog pokreta Marija Mozzatta i Vincenza Checchija u neredima na Trgu Portarati.

Treće se poglavlje, »Krštenje fašističkih skvadri u Istri: palež pulskog Narodnog doma 14. VII. 1920 i napad na hrvatske odvjetnike«, bavi spaljivanjem pulskoga Narodnog doma 14. srpnja 1920. Spaljivanje je uslijedilo nedugo nakon incidenta u Splitu 11. srpnja 1920. u kojem su, u sukobu između lokalnoga stanovništva i talijanske mornarice, smrtno stradala dva talijanska vojnika. Prema prvotnim izvještajima i člancima u lokalnim novinama povod spaljivanju Narodnoga doma bila je vijest o pronalasku oružja u Narodnom domu, glasina o ubojstvu ardita od strane Slavena te navodna pucnjava iz Narodnoga doma u demonstrante okupljene ispred Doma u trenutku kada se proširila glasina o ubojstvu ardita. Navodeći izvještaj zapovjednika pulskih karabinjera Giovannija De Vita, autor demantira tvrdnju da se iz Doma pucalo na demonstrante, već je tobožnji pucanj zapravo bio zvuk kamena koji je razbio prozor te je do ozljeda vojnika došlo uslijed padanja krhotina i namještaja iz Doma. Autor dalje navodi kako su karabinjeri i kvestura zauzeli permisivan stav prema fašistima te u konačnici nitko od napadača na Narodni dom nije uhićen ni procesuiran, čime su postavljeni temelji za daljnju djelatnost fašista u Istri i ostatku Julijske krajine.

U posljednjem se poglavlju, »Puljska pljuska Mussoliniju: akcija i reakacija«, autor bavi rekonstrukcijom događaja od 21. rujna 1920. kada je, tijekom Mussolinijeva posjeta Puli, radnik iz mnoštva prišao Mussoliniju i opalio mu pljusku, događaja koji se urezao duboko u kolektivnu memoriju građana Pule i preživio do današnjih dana. Autor navodi kako je temelj priče o navodnoj pljusci sadržan u svjedočanstvu Palmire Albanese te da je s obzirom na nedostatak novih dokaza i izvora priča odbacivana kao neutemeljena od strane povjesničara. Nakon opisa Mussolinijeva posjeta Puli i pregleda izvještaja pulskih novina o posjetu autor navodi dopis pulskoga civilnog komesara Giovannija Oriola upućen generalnom komesaru Julijske krajine Antoniju Mosconiju u kojem se navodi da se tijekom posjeta Mussolinija dogodio »vulgaran napad protiv osobe Mussolinija« koji je dao povod novim sukobima. Autor ističe da, iako nije specificirano o kakvoj se vrsti napada radi, zasigurno je riječ o nekom obliku fizičkoga napada te je time potvrđena istinitost toga događaja.

Ova knjiga predstavlja izniman doprinos dosadašnjim istraživanjima antifašističkoga i socijalističkog pokreta na području Istre te općenito istraživanjima o razdoblju od 1918. do 1920. u Istri. Autor je, koristeći se dosad nepoznatim izvorima i multidisciplinarnim pristupom koji na trenutke uključuje i kriminalističke metode, izradio iznimno detaljne rekonstrukcije događaja i odgovorio na neka nerazjašnjena pitanja o događajima u Puli tijekom 1920., kao što je, naprimjer, pljuska Mussoliniju. Knjiga predstavlja izvrstan temelj za daljnja istraživanja antifašističkoga pokreta i političkih gibanja na području Istre u periodu od 1918. do 1920.

Gabriel Grabar